

Ove Rasmussen:

At være ordbog i en krisetid

I Ord & Sag 2 omtalte vi i forordet de øjeblikkelige vanskeligheder for Jysk Ordbog. Disse vanskeligheder er beklageligvis forsat til stede og vil i det følgende blive nærmere belyst i forbindelse med en redegørelse for den nuværende situation og et kort tilbageblik på ordbogens historie.

Den første mere beskedne indsamling af materiale til ordbogen indledtes, da Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning i 1932 oprettedes på initiativ af Peter Skautrup. De økonomiske midler var små (800 kr. årligt fra Carlsbergfondet 1934-1948 og 1000 kr. årligt 1949-52), men det lykkedes Skautrup at komme i forbindelse med flere interesserede optegnere, der i disse år ulønnet indsendte betydelige samlinger.¹ En mere planmæssig tilrettelæggelse af indsamling og bearbejdelse blev først muliggjort, da Statens Alm. Videnskabsfond og derpå Statens Humanistiske Forskningsråd fra 1953 gik ind i finansiering af arbejdet ², der fra 1958 tillige modtog betydelig støtte fra Aarhus Universitets Forskningsfond.³

Medens bidragene fra læge optegnere forsat indløb, påbegyndtes i 50'erne optegnelser ved udsendte filologer, og på instituttet blev der ansat studerende og kandidater til at udskrive det indsamlede materiale på kartotekssedler. I dag er alt relevant materiale udnyttet, alle centrale jyske forfatterskaber er udskrevet såvel som kulturhistorisk og topografisk litteratur. Dertil kommer, at betydelige seddelsamlinger i Institut for Dansk Dialektforskning ved Københavns Universitet beredvilligt er stillet til rådighed for os; de er kopieret og indlemmet i ordbogssamlingen⁴, der nu er nået op på godt 3 mill. sedler.

Omkring 1950 påbegyndtes også opbygningen af et net af frivillige meddelere. I den dialekttalende jyske befolkning har der stedse været stor interesse for ordbogsarbejdet, og i de fleste egne har det aldrig været vanskeligt at finde interesserede meddelere. Til stadighed har vi siden midten af 1950'erne kunnet trække på ca. 500 meddelere; i årenes løb har vi på denne måde haft kontakt med ca. 2500 personer. Instituttets spørgelistesamling rummer et utroligt righoldigt og yderst værdifuldt materiale, der i kraft af omfang og tæthed i afhjemlingen formentlig er enestående i international sammenhæng.⁵ Dette materiale er endnu kun udnyttet i meget begrænset omfang; alle omspurgte ord er udskrevet til et alfabetisk ordnet kartotek, der gør det muligt at inddrage spørgelitestoffet i takt med redaktionen. Dertil kommer, at det vil være muligt under redaktionen at indhente supplerende oplysninger, hvor samlingerne måtte vise sig mangelfulde (jfr. nedenfor).

Under indsamlingsarbejdets slutfase blev der udarbejdet redaktionsregler, og selve redaktionen påbegyndtes. Det lykkedes også at skaffe midler til trykning af de 4 første hæfter af ordbogen omfattende afsnittet A - Ankel (1970-1979).⁶

Men allerede før trykningen af det sidste hæfte stod det klart, at det ville blive vanskeligt at gennemføre en redaktion i rimeligt tempo. Det var ganske vist via årlige bevillinger lykkedes Skautrup at knytte 4 yngre redaktører til arbejdet; de to yngste var ansat i 1972/73, og alle havde således gennem års medvirken opnået fortrolighed med arbejdet. Imidlertid havde Statens Humanistiske Forskningsråd, der var ordbogens hovedfinansieringskilde, allerede i 1975 tilkendegivet, at rådet ikke ved egne midler kunne finansiere redaktion og trykning af ordbogen, og at bevillingerne derfor ville ophøre, når indsamlingsfasen omkring 1980 i det væsentlige var afsluttet. Jysk Ordbog ville herved være truet af en standsning ligesom et par andre større ordbogsarbejder, der også i vid udstrækning havde været finansieret af forskningsrådet.⁷ Med henblik på at imødegå en sådan situation foreslog rådet i 1976 kulturministeriet at nedsætte et udvalg med den opgave at fremsætte forslag til en løsning af problemerne omkring de nævnte og flere andre igangværende ordbogsprojekter.⁸ I oktober 1977 nedsatte ministeriet et ordbogsudvalg, der fik til opgave "at fremkomme med forslag til en koordinering og prioritering af arbejdet med ordbogspro-

jekter, der er under udarbejdelse ... samt i særdeleshed at overveje og fremkomme med forslag til disse projekters finansiering.”

Det stod tidligt klart, at udvalgsarbejdet ville trække i langdrag, og at det dermed for Jysk Ordbog kunne blive vanskeligt at fastholde de medvirkende redaktører (hvoraf 3 var fondslønnede), indtil der kunne skabes fastere økonomiske rammer om arbejdet. I denne vanskelige situation henvendte vi os i 1978 til de jyske amtskommuner med en ansøgning om løn til to redaktører i perioden 1979-81; ansøgningen blev imødekommet, og bevillingen er siden forlænget for en ny treårig periode fra 1982 til 1984.⁹ Den tredje fondslønnede redaktør har bevareret tilknytningen til arbejdet ved bevillinger fra Forskningsrådet og Aarhus Universitets Forskningsfond; vedkommende vil nu formentlig kunne fastholdes i yderligere ca. 3 år, idet forskningsrådet i år har givet bevilling til et delprojekt, der forventes at strække sig over godt 3 år, og som omtales nærmere nedenfor.

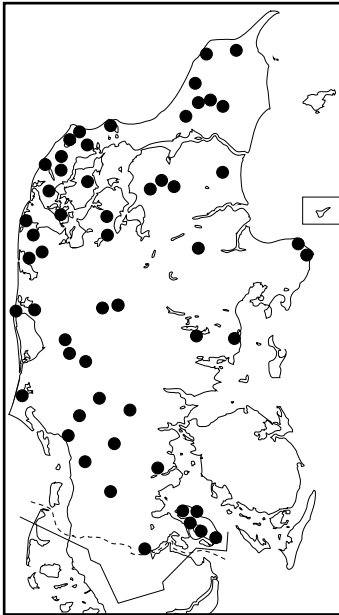
I december 1982 forelå endelig ordbogsudvalgets betænkning.¹⁰ Udvalget foreslår, at der under kulturministeriet oprettes et ordbogsråd, der ifølge flertallets opfattelse skal have en rådgivende funktion overfor ministeren for kulturelle anliggender; det samme flertal mener, at de igangværende større ordbogsarbejder bør færdiggøres, og understreger, at muligheden for at dette kan ske inden for et overskueligt åremål på helt afgørende måde er forbundet med spørgsmålet om personale og ansættelsesvilkår.

Siden har betænkningen været sendt til høring hos en række institutioner (dog ikke de berørte ordbogsredaktioner), men nogen løsning på vanskelighederne er endnu ikke i sigte.

Vi må altså indtil videre se i øjnene, at det med de nuværende alt andet end lyse udsigter til en sikring, endsige forøgelse af redaktionskapaciteten ikke bliver muligt at afslutte redaktionen af Jysk Ordbog i en overskuelig fremtid. Dette har imidlertid den skæbnesvangre konsekvens, at muligheden for under redaktionsforløbet at skaffe supplerende oplysninger fra vore meddelere gradvis vil svækkes, efterhånden som den ældre generation i løbet af 10-20 år går bort; det vil i givet fald betyde, at den sidste del af alfabetet må redigeres uden denne betydningsfulde mulighed for en supplerende og kontrol af det indsamlede materiale.

I det følgende skal jeg med et par eksempler vise, hvor mangelfulde eller direkte misvisende ordbogsartikler kunne blive uden hjælp fra meddelerne.

Til brug for redaktionen af artiklen **barnevorn** forelå der afhjemling af ordet fra ca. 50 kilder, hvis geografiske fordeling fremgår af kort 1.



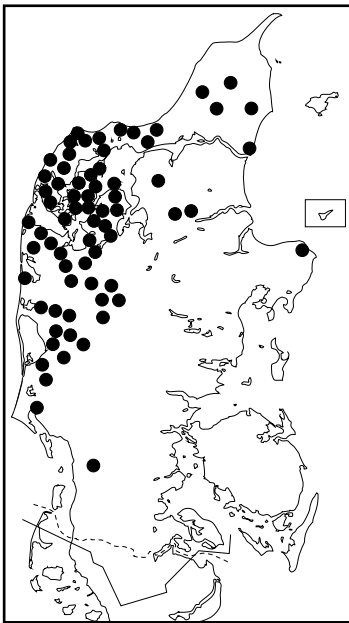
Kort 1. Forekomst af ordet *barnevorn* iflg. Ordbogssamlingen.

Kortet lader formode, at ordet er almindeligt i stort set alle jyske dialekter, måske bortset fra et østjysk område, hvorfra der kun er mere spredte oplysninger. Med samme betydning som *barnevorn* bruges i nogle jyske dialekter betegnelserne *barnet* og *barnlig*; *barnet* var efter ordbogsmaterialet at dømme specielt hjemmehørende mellem Vejle Fjord og Mariager Fjord, medens *barnlig*, der som rigsmåls-glose naturligvis er kendt overalt, syntes at have været brugt i vendsysselsk og sønderjysk dialekt.

Nu er det imidlertid en almindelig erfaring, at ensbetydende ord i samme dialekt er forholdsvis sjældne; det var altså nærliggende at søge oplyst, om ordet *barnevorn* i flere egne virkelig var i brug side om side med *barnet* eller *barnlig*. Vi optog derfor i 1982 følgende spørgsmål på en spørgeliste: "Kendes i Deres dialekt en betegnelse svarende til rigsmålets "Barnlig, barnagtig"? Kunne det hedde: *bå·ne*, *bå·ne* .. *bå·nwon*, *bå·nle* ... eller andet?"

På kort 2 er de indkomne oplysninger om *barnevorn* indtegnet¹¹, og det viser sig, at udbredelsesområdet afviger markant fra det på kort 1. Det rejser naturligvis det spørgsmål, om det ene af kortene giver et falsk billede af ordets geografiske udbredelse. Her skal straks bemærkes, at der også kunne være tale om tidsmæssige forskelle i udbredelsen, for medens oplysningerne fra meddelerne må antages at gælde tiden omkring 1900-1920, rækker ordbogssamlingens kilder tilbage til midten af 1800-tallet; fra andre sammenhænge ved vi imidlertid, at der normalt ikke er sket afgørende forskydninger af dialektgrænserne i dette korte tidsrum. Men hvor meddelerne oftest har levet i eller nær deres fødesogn det meste af livet, hidrører store dele af materialet i ordbogs-

samlingen fra meddelere med boglig uddannelse (præster og lærere), og de har ofte opholdt sig i forskellige dialektområder; her kan de have



Kort 2. Forekomst af ordet *barnevorn* iflg. spørgelistebe-
svarelser.

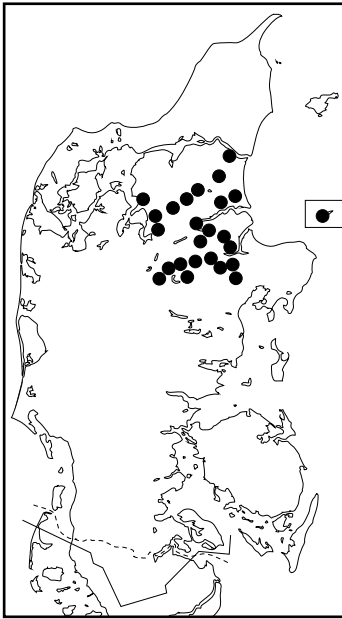
samlet fremmed ordstof op, som siden ubevidst kan være gledet ind i deres egen dialekt; dette lader sig så meget lettere gøre i et tilfælde som det foreliggende, som ordets to elementer *barn* + *vorn* begge er velkendte (afledningselementet *-vorn* f. eks. i *skarnvorn*, der er kendt i de fleste jyske dialekter).

Vi vil derfor nu i ordbogsartiklen *barnevorn* ikke angive ordet som “alm. i jysk”, men som specielt hjemmehørende i vest-og nordvestjysk – måske med en forsigtig tilføjelse om, at det tidligere kan have haft en videre udbredelse.

I andre tilfælde, hvor ordbogssamlingens materiale til en ordbogsartikel består af en enkelt afhjemling eller to, kan vi gennem spørgelistebesvarelserne blive belært om, at ordet er velkendt i et større område. Sådan forholdt det sig med det sære ord *filarium*. Det var kendt fra Tang Kristensens bog “Øen Anholt i sagn og sæd” (1891), hvor det side 98 hedder, at mange af de gamle mænd under snapstinget “blev så glade, at alt det lo, som var på dem, men deres koner grinte ilde, de holdt ikke af det *filarium*. De gad ikke høre deres mænd, når de begyndte at snakke af drik”; betydningen synes at være enten “uro, postyr” eller “vrøvl, fuldemandssnak”. Desuden var ordet optegnet i 1920’erne i Todbjerg ved Århus, men her i en ganske anden betydning: en strækning, et areal, der ligger hen til ingen nytte. På så usikkert et grundlag er det ubehageligt at redigere, og selv om vi fandt det usandsynligt, at ordet skulle være overleveret til 1982, medtog vi det alligevel på en spørgeliste. Stor var vor overraskelse over de indkomne svar, der viste, at ordet var kendt i et større østjysk område, jfr. kort 3. Betydningen angives fra næsten alle meddelere at være “stort (uopdyrket) areal”.¹²

For at undgå at komme i den ovenfor nævnte situation, at vi for de senere dele af alfabetet ville stå uden mulighed for under redaktionen

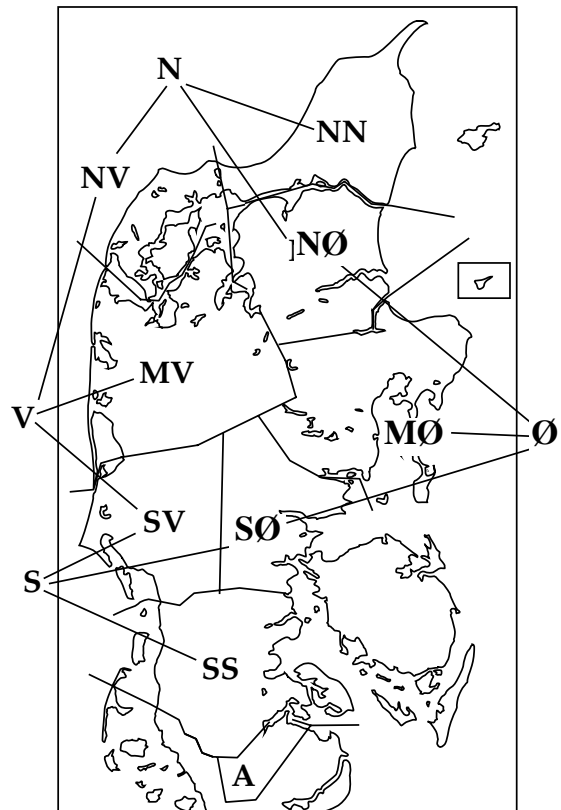
at søge hjælp hos vore meddelere, har vi i indeværende år hos Statens humanistiske Forskningsråd søgt og opnået bevilling til en redaktør, som i forbindelse med en gennemgang af ordbogssamlingen skal udfærdige spørgsmål på punkter, hvor materialet forekommer for usikkert som grundlag for redaktion.



Kort 3. Forekomst af ordet *filarium* iflg. spørgelistebesvarelser og ordbogssamling.

angives blot i parentes brugsområdet (sprogfæren); for ord, der har samme betydning som i rigsmålet, gives ingen oplysninger – normalt heller ikke, hvor der foreligger dialektale særbetydninger af rigsmålsord. Desuden angives i grove træk ordets geografiske forekomstmråde ved hjælp af de på kort 4 anførte områdeforkortelser. Fremdeles antallet af afhjæmninger: "1" angiver, at der kun er en enkelt kilde, "2" at der er fra 2-9, og "3" at der er 10 kilder eller derover. Endelig medtages til intern brug oplysning om, hvorvidt ordet har været efterspurgt eller skal efterspørges på vore spørgelister.

Samtidig hermed skal vedkommende udarbejde en liste over de ord, der findes i ordbogssamlingen. På omstående side ses et udsnit, der viser listens indretning. For hvert ord oplyses om betydning, hvis dette kan gøres kort, ellers



M = MV + MØ **JN** = N + M + SV + SØ
JS = SS + A **J** = JN + JS

Kort 4.
Ordlistens områdebetegnelser.

OPSLAGSFORM	ORDKL.	BETYDNING (SPROGSFÆRE)	OMRÅDE	ANTAL	UDS.SPL.	NY SPL.
skaden	ptc	syg	J	1		
skadens·pølse	s	drøvtygger-mave	NN	2		
skade·næb	s	niptang	SV,SS,(MØ)	3	CP21	
skade·øst	s	rygskjoldet af blæksprutte	SS	1		
skade·pette	s	strimmel af pigrokke	MV	1		
skade·rokke	s	rokke (fisk)	MØ	1		
skade·rede	s		J	3		
skaderet	adj	spættet	NN	1		
skade·røg	s	røg fra gårdbrand	MV	1		
skades·erstatning	s		JN	2		
skade·skud	s	(ved fiskeri)	NV	1		
skade·skytte	s	anskyder (jæg.)	MV	1		
skades·løs	adj		JN	3		
skade·suppe	s	(fiske-)	MV	1		
skade·unge	s	(fugle-)	J	2		
skade·æg	s	(fugle-)	J	2		
skads	adj	?	SS	1		
skadsk	adj	skarp	SS	1		
skafesk	adj	skæv, skrå	MØ	2		
skaffe	v	1) = rm	J	3		
		2) spise	V	2		
skaffe·bænk	s	(i tørvegrav)	NN	1		
skaffe·lysker	s	(skældsord)	NN	2		
skaffer	s	opvarter ved gilde	J	3	O12	
skaffer·dans	s	første dans ved bryllup	MØ	1		
skaffer·kone	s	= skaffer	SS	1		
skaffer·pige	s	= skaffer	MV	1		
skaffer·stok	s	(brugt ved lavsmøder)	MØ	2		
skaffer·svend	s	= skaffer	SS	1		
skaffe·tørv	s	skrå tørv	NV	1		
skafner	s	= skaffer	A	1		
skafonie	s	(plante)	MV	1		
ska'fot	s		JN	2		
ska'fut	s	(skældsord)	MØ	1		
skaft	s	1 = rm	J	3		
		2) hestens penis	J	2		S
		3) selstok (på væv)	J	3		S
		4) (længdemål)	V	3		S
skafte	v	1) sætte skaft på	J	3		
		2) s. af = skridte af	N,MV,SS	3		
		3) skafte ud (om hingst)	JN	3		
skafte·foder	s	utærsket korn	NØ,M,S	2		
skafte·havre	s	utærsket havre	J	3		
skafte·korn	s	utærsket korn	M,S	3		
skafte	vbs	skaftning	SS	2		
skafte·ovre	s	skaftekant (på sokker)	MV	1		
skafte·skraber	s		?	1		
skafte·støvle	s		J	3		
skaffet	adj	godt s. = ferm	MØ,SS	2	AZ13	
skafte·klemme	s	(til skeskaft)	MV	1		
skaftning	s		J	2		
skaft·skrabejern	s	(til skeskafter)	MV	1		
skagbo	s		J	3		
skagbo·træsko	s	(træsko m. overlæder)	MV	1		
skag·brig	s	(skibstype)	NN	2		
1.skage	s	redskab til skagning af hør	MØ,SØ	2		

Ordlisten, der forventes færdig om 3-3,5 år, vil være et nyttigt redskab under redaktionen af Jysk Ordbog; vi håber, at det desuden vil blive muligt at mangfoldiggøre listen, der ganske vist på ingen måde kan karakteriseres som en ordbog, men som dog kan give en rimelig indgang til samlingerne, længe før ordbogen kan udkomme. Med ordlisten i hånden kan kommende ordbogsbrugere langt fra få alle spørgsmål besvaret, men de kan med listen som grundlag danne sig et indtryk af, om de gennem en forespørgsel til instituttet kan forvente, at vi ud fra samlingerne kan give mere omfattende oplysninger.

Selv om en stikprøvevis gennemgang af mindre ordbogsafsnit har gjort det klart, at vi på mange punkter kan supplere samlingerne ved vore meddeles hjælp, skal vi ikke lægge skjul på, at mange svagheder først bliver åbenlyse under en grundigere redaktionel bearbejdelse af materialet. Vi håber derfor fortsat på, at ordbogsudvalgets betænkning må følges op af kulturministerielle bestræbelser for at sikre og udbygge redaktionsstaben, så at redaktionsarbejdet kan skride hurtigere frem.

NOTER:

- ¹ Jf. *Sprog og Kultur* bd. 27 s. 61 ff.
- ² I årene 1953-1983 har fonden og rådet i alt bevilget 3,3 mill. kr.
- ³ Forskningsfonden har siden 1958 bevilget i alt 1,5 mill. kr.
- ⁴ Om ordbogens kilder se Jysk Ordbog bd. 1 s. XV ff. og Jysk Ordbog, Kilder og forkortelser (1965 med senere tillæg).
- ⁵ Antallet af besvarelser varierer fra ca. 500 til 1000 (for de tidligst udsendte lister vedkommende); der har været udsendt 103 lister, som normalt indeholder 30-40 spørgsmål, der hver især ofte kan vedrøre flere ord, så at ca. 10.000 ord nu har været efterspurgt hos meddelerne. I alt omfatter samlingen ca. 60.000 besvarede lister.
- ⁶ Det udgivne er blevet positivt anmeldt adskillige steder; de mest indgående anmeldelser er udarbejdet af Marie Bjerrum (i *Danske Studier* 1975 s. 98 ff.) og Bjarne Stoklund (i *Folk og Kultur* 1976 s. 163 f.).
- ⁷ Det gælder *Gammeldansk Ordbog* og et planlagt *Supplement til Ordbog over det danske sprog*, der begge sorterer under Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- ⁸ Ud over de nævnte drejer det sig især om *Ømålsordbogen* (ved Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet) og *Norrøn Ordbog*, der dækker det middelalderlige norske og islandske sprog.
- ⁹ De jyske amtskommuner har for de to treårige perioder bevilget i alt 1,35 mill. kr.
- ¹⁰ Vilkår for ordbogsarbejde i Danmark. Betænkning afgivet af det Ministeriet for kulturelle anliggender nedsatte ordbogsudvalg. Betænkning nr. 967.
- ¹¹ Vedr. fordelingen af besvarelserne jfr. kort over meddelerne i *Ord & Sag* 2 s. 52.

- ¹² Et par meddelere i det vestlige Himmerland opgiver en afvigende betydning; fra Skals oplyses således, at ordet betyder “noget uopklarligt, et uløseligt problem”, og fra Alstrup, at man om f.eks. et væltet roelæs kunne sige, at “det ligger i én filarium”. Tilsvarende opgives fra Skelum i det sydøstlige Himmerland, at ordet anvendes om “noget, der ikke er nemt at hitte rede i, noget rod”. Ordets oprindelse er uvis. I sjællandsk findes iflg. Ømålsordbogen et *fi'larm* brugt som betegnelse for noget langt og smalt uden fast form og konsistens, luns, trævl, las af tøj, men også som betegnelse for noget, der er kommet i urede, f.eks. om garn (*de leger i 'i:ən fi'la:rm* = det ligger i én filarm). Det jyske filarium kunne muligvis være omdannet af et *filarm* i tilslutning til fx *sammensurium*.